

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

Е Ж Е Г О Д Н И К
И С Т О Р И И
Л И Т В Ы

Г о д 1987

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1988

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1987

VILNIUS 1988

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER
LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1987

VILNIUS 1988

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS
PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1987 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1988

BBK 63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIU-
RAITĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZ-
DŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVÁ, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VA-
LIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0503020908—225 Ž—88
M 854(08)—88

© LTSR MA Istorijos institutas, 1988

LIETUVOS KRIKŠČIONYBĖS PRIĖMIMO POLITINĖ PROBLEMA

EDVARDAS GUDAVICIUS

Krikštas buvo svarbus politinis žingsnis visų Europos ankstyvųjų feodaliųjų valstybių raidoje. Ką tik atsiradusi feodalų klasė, įtraukdama į prievartos mechanizmą organizuotą ir to meto sąlygomis apsišvietusių bažnytinę korporaciją, įsigydavo svarbią organizacinės ir administracinės veiklos atramą, nekalbant jau apie tai, kad bažnyčia atliko ideologinę liaudies pajungimo funkciją. Nereikia aiškinti, kad priimti krikštą labiausiai buvo suinteresuotos valdančiosios klasės viršūnės. Todėl beveik visų Europos valstybių istorijoje jų susidarymo ir krikšto priėmimo chronologija yra labai artima, nes šios viršūnės gerai suprato krikšto reikšmę ir nedelsdavo realizuoti jo teikiamus pranašumus. Ankstyvoji feodalinė struktūra lėmė ir tai, kad krikštijantis valdovui turėjo krikštytis ir jo artimiausioji aplinka, o kartu, bent jau oficialiai,— visi šalies gyventojai. Šiuo požiūriu visų Europos valstybių istorija yra vienoda. Krikščionių karalių nužudymas ar laikinas pagonybės atgaivinimas Danijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, ne iš karto pasiekta krikščionybės pergalė Švedijoje tėra atskiri bendro proceso variantai, atvedę į vieną ir tą patį rezultatą — galutinį krikščionybės įsigalėjimą.

Buvo ir antra barbarų valdovų ir katalikų bažnyčios sąjungos pusė. Į barbarinių valstybių socialinę-politinę struktūrą buvo įtraukiamos tik pavienės, dažniausiai krikšto proga sukuriamos, vieningosios bažnytinės korporacijos grandys. Šis įtraukimas nepažeisdavo minėtų grandžių žinybinio priklausymo bažnyčios centrui ir jų autonominio teisinio statuso konkrečiose valstybėse. Katalikų bažnyčia plito likdama vieningu ir sutelktu politiniu organizmu. Vietiniai bažnyčios hierarchai buvo tiek konkrečios šalies feodalų viršūnių sudėtinė dalis, tiek popiežių agentai. Suskilus Frankų monarchijai, o Bizantijos imperiją puolant arabams bei normanams, popiežiai pasinaudojo Italijoje susidariusiu politiniu vakuumu savo pasaulietinei valdžiai įtvirtinti. Katalikų bažnytinės korporacijos vadovai tapo valdovais su didžiulėmis teokratinės valdžios pretenzijomis. Prasidėję kryžiaus karai leido jiems šias pretenzijas išplėsti iki universalios politinės pasaulio valdymo programos.

Nuo 800 m. Vakarų ir Vidurio Europoje egzistavo ir antroji uni-

versalioji institucija — „šv. Romos“ imperatoriai. Vokietijos karaliai, 962 m. gavę šį titulą, dangstė juo savo hegemonistinius tikslus. Reali popiežių ir imperatorių jėga lėmė didžiosios Europos dalies politinę struktūrą: „universāliosios“ institucijos stovėjo jos valstybių hierarchijos aukščiausioje pakopoje. Tokia padėtis kėlė naujai susidarančioms feodalinėms valstybėms nelengvą politinio pripažinimo problemą. „Universāliosios“ institucijos šį pripažinimą suprato ir aiškino kaip atlyginimą už taikymąsi su jų hegemonija: naujųjų valstybių monarchai buvo laikomi teisėtai valdovais tik tada, kai jie tapdavo bažnyčios sūnumis ir popiežiaus arba imperatoriaus vasalais. Be abejo, krikštas buvo šito sandėrio sudėtinė dalis, bet teikiamas jis buvo jau minėtomis sąlygomis. Tokių kelių nuėjo Danijos, Vengrijos, Lenkijos, Čekijos valstybės. Imperatorių pretenzijų krachas XIII a. viduryje ir popiežių — XIII a. pabaigoje pakeitė konkrečias jėgas, su kuriomis reikėjo skaitytis naujųjų valstybių valdovams, bet nepanaikino pačios situacijos, keliančios šitokio politinio pripažinimo problemą. Priešingai, nauji Europos raidos reiškiniai šią problemą padarė dar opesnę.

Vidurio Europos ir Skandinavijos šalių apsikrikštijimas buvo abipusis sandėris: krikštas buvo pareiga, bet kartu ir teisė. Priėmęs krikštą, Vengrijos, Danijos ar Lenkijos valdovas buvo laikomas tokiu pat dievo pateptuoju kaip ir kiti feodaliniai monarchai. Misionieriai verbavo bažnyčiai sūnus ir popiežiui ar imperatoriui vasalus, turinčius platų teisių (įskaitant ir valdoviškąsias) kompleksą. Tuo tarpu kryžiaus karai įteisino naują principą: nekrikščionys negali valdyti žemių, kurias iš jų reikia atimti. Rūsčioje kryžiaus karų tikrovėje nebuvo ir negalėjo būti kalbos apie musulmonų valdovų apkrikštijimą, todėl naujasis principas ir įsitvirtino. Kiek jis buvo realus, kitas dalykas, bet būtent jis persmelkė visą feodalinės Europos požiūrį į nekrikščionis. Sandėrio galimybių nebebuvo. Apkrikštijimo imta nebeskirti nuo užvaldymo, užvaldymo nuo nukariavimo ir pajungimo. Nekrikščionių kraštai buvo „niekieno žemė“, kurią dalyti (suteikiant „teisę“ ją užsikariauti) galėjo tik Europos universāliosios viršūnės.

Bendrosios politinės koncepcijos pasikeitimą lydėjo ir nauji politiniai veiksniai. Kryžiaus karai sukūrė karinių ordinų korporacijas. Šie ordinais buvo parankiausias universaliųjų institucijų įrankis, realizuojant savo siekimus. Maža to, minėtieji siekimai kėlė analogiškus pačių ordinų siekimus — mažesnius, bet konkretesnius. Pastaroji aplinkybė verčia skirti globalinius ir lokalinius kryžiaus karų agresijos ypatumus. Jų esmė, žinoma, viena ir ta pati — visiškas nekrikščionių tautų teisių, visų pirma, politinių, nepripažinimas, negailestinga kova su jomis. Tačiau tos kovos priemonės, jos būdai, konkretūs politiniai žingsniai buvo įvairūs, ir tai gimdė įvairias ir savitas politines situacijas bei kombinacijas.

Ypač nepalanki situacija besikuriančioms feodalinėms visuomenėms susiklostė Baltijos regione. Palyginti smulkūs vakarų slavų politiniai vienetai čia susidūrė su didžiuliu Vokietijos („šv. Romos“) imperijos politiniu organizmu, imperijos valdovai savo ag-

resiją dangstė ne bet kokiomis, o aukščiausio lygio „universaliomis“ pretenzijomis. Didesnės ir esančios toliau nuo imperijos sienų naujai atsirandančios valstybės (Vengrija, Lenkija) galėjo sudaryti nors ir nelygiateisį sandėrį, o vakarų slavai šitokios galimybės neturėjo dėl realiojo jėgų santykio. Atsirandančių jų kunigaikščių valdoviškosios teisės buvo visai nepripažįstamos (ar buvo pripažįstamos tik labai ribotai) dar tada, kai kryžiaus karai šio nepripažinimo neįtvirtino universaliu mastu, t. y. X a.—XII a. pirmojoje pusėje. Jau XI a. vokiečių feodalų agresija (veržimasis į Rytus) prarado imperinį pobūdį, bet juo atkakliau ją vykdė Saksonijos hercogai. Henriko Liūto krachas 1180 m. užbaigė „hercoginį“ agresijos laikotarpį. Tačiau šiuo metu susiklostęs brandus feodalizmas visos Vokietijos teritorijoje sukėlė riterių „žemės badą“. Vokietijos socialinė situacija XII—XIII a. sandūroje prilygo XI a. pabaigos Prancūzijos situacijai, sukėlusiai kryžiaus karus. Ištroskusi naujų valdų vokiečių riterija buvo pasišovusi ieškoti sau žemių bet kur, susikūrę Siaurės Vokietijos miestai brovėsi į naujas rinkas. O visus šiuos siekimus dangstė misionierių ideologinė ekspansija, valdingai kreipiama didžiausią galybę pasiekusios Romos kurijos.

Į XII a. antrąją pusę vakarų slavai buvo arba tiesiogiai nukariauti, arba mažos jų kunigaikštystės gavo tik Vokietijos, Lenkijos ar Danijos smulkiųjų vasalų teisinį politinį statusą. Į jas skverbėsi vokiečių kolonistai. Tačiau tai jau nebepatenkino feodalinės Vokietijos visuomenės kolonizacinių poreikių. Jos pretenzijos plėtėsi ir į Rytų Pabaltijį. Šis naujas veržimosi į Rytus etapas kaip tik ir sutapo su naujais universalių politinių koncepcijų pakeitimais. Taigi Lietuvos ankstyvoji feodalinė valstybė kūrėsi kaip tik tuo metu, kai jos politinio pripažinimo sąlygos pasidarė labiausiai nepalankios ir visoje Europoje, ir konkrečiame regione. Ir jeigu Artimuosiuose Rytuose tiek dėl „frankų“ monarchijų struktūros, tiek dėl nekatalikiškų valstybių pajėgumo nesusidarė stambių karinių ordinų valdų, tai Pabaltijyje, kur nebuvo klasinių valstybių, ordinų siekimams atsivėrė kuo palankiausia dirva. Nepasiekusių ankstyvosios feodalinės organizacijos baltų, lybių ir estų žemėse kolonijinės feodalinės valstybės susikūrė dar tada, kai besikurianti Lietuvos valstybė negalėjo čia įtvirtinti savo hegemonijos. Drauge netolimoje jos kaimynystėje atsirado politinių vienetų, nuosekliausiai ir koncentruočiausiai išreiškusių visą misijinės agresijos esmę, gyvuojančių jos pagrindų.

Kaip ir visi ankstyvieji feodaliniai monarchai, Lietuvos valdovai objektyviai buvo suinteresuoti priimti krikštą ir gauti tarptautinį pripažinimą. Tačiau šiam objektyviam veiksmui, nulemtam pačios klasinės feodalizmo prigimties, trukdė bendroji Europos ir konkrečioji regiono politinė situacija. Prieštaravimas buvo neišsprendžiamas, jis lėmė kovą be kompromisų. Tokiomis aplinkybėmis didžioji Lietuvos feodalų klasės dalis krikščionybę suvokė ne kaip sau parankią, o kaip priešišką ideologiją, gresiančią jos klasei ir politinei egzistencijai. Nereikia aiškinti, kad liaudies masėms krikščionybė buvo apskritai nepriimtina. Taigi klasiniu požiūriu anta-

gonistinė Lietuvos visuomenė ideologiškai buvo vieninga, bet šio vieningumo motyvai skyrėsi.

Nepamirština, kad Lietuvos ankstyvoji feodalinė monarchija nebuvo vienalytė. Žemaičių autonomija — akiivaizdus ir visiems žinomas dalykas. Tačiau ir Aukštaitija (šių dienų prasme) skyrėsi į didžiojo kunigaikščio domeno branduolį (XIII a. tai ir tebuvo domenas) — šių dienų Pietryčių Lietuvą — ir į domeno periferiją — likusią Aukštaitijos dalį. Visose šiose srityse didžiojo kunigaikščio valdžia, taigi ir jo poveikis feodalų klasės orientacijai, nebuvo vienodi. Įvairiais momentais tai lėmė ir skirtingą šių dalių valdančiosios klasės poziciją. Domeno branduolyje feodalai nesąlygiškai vykdė valdovo nurodymus, gaudami iš to daugiausia naudos, o Žemaitijoje bendrus veiksmus garantuodavo tik konkretūs sandėriai. Domeno periferijos feodalų pozicija apibūdinama kaip tarpinė. Skyrėsi šiose srityse ir liaudies pajungimas, ką geriausiai parodo Žemaičių valstiečių padėtis ir jų 1418 m. sukilimas. Valdovai, kaip minėta, objektyviai buvo suinteresuoti krikštytis, taigi bendras antikrikščioniškas Lietuvos feodalų nusistatymas iš tikrųjų nebuvo toks nesąlygiškas ir vieningas, nors ir vyravo tradicijos lemiamas prisirišimas prie pagonybės. Didiesiems kunigaikščiams reikėjo su tuo skaitytis.

Kaip sakyta, skyrėsi ir agresorių globalinės bei lokalinės politikos tikslai ir metodai. Todėl sudėtingas jėgų pasiskirstymas abiejose kovojančiose stovyklose nulėmė ir sudėtingą kompromisą XIII a. viduryje. Mindaugo krikštas bei vainikavimas (drauge ir tarptautinis Lietuvos valstybės pripažinimas) buvo nupirkti žemaičių paaukojimo kaina. Tai buvo sandėris tarp Lietuvos valdovo ir Livonijos ordino riterių grupės, kuriai priklausė Ordino magistras. Sandėryje dalyvavo ne visi abiejų stovyklų vienetai, kai kurie iš jų laikėsi dviprasmiškai arba ir visiškai susitarimą atmetė. Abi sandėrį sudariusios pusės laikė jį tik priemone savo galutiniams tikslams pasiekti: Livonijos ordinas — visai Lietuvai užgrobti, Mindaugas — Žemaitijai užvaldyti. Pasiektas kompromisas prieštaravo bendrajai istorinio proceso tendencijai, ir todėl žemaičių pergalė prie Durbės (1260) nušlavė šį kompromisą ir jo padarinius. Vėl grįžo abiejų stovyklų vidaus vienybė ir aiški bei griežta jų tarpusavio konfrontacija.

Vis dėlto šitos konfrontacijos pobūdžio būta jau kito. Tai lėmė minėti XIII a. vidurio įvykiai ir Europos politinės struktūros pakitimai. Tiek kurijos, tiek tiesioginių agresijos vykdytojų akyse Lietuva jau nebebuvo „niekas“. Ji buvo „blogis“. Ją reikėjo ne „pasiimti“, o užkariauti. Ir jei politinis Lietuvos autoritetas pakilo, tai imperatorių ir popiežių smuko (praradus jiems savo „universaliją“ padėtį). Tuo tarpu Vokiečių ordino valdų Pabaltijyje ekonominis bei karinis potencialas išaugo ir laidavo patvarų užnugarį jo karo veiksmams. Jėgos agresorių stovykloje persirikiavo. Lietuva iš to laimėjo tik tiek, kad privertė priešus skaitytis su jos valstybės egzistavimu.

Šie pakitimai ir didžiojo kunigaikščio valdžios stiprėjimas keitė Lietuvos valdovo poziciją. Nuo Vytenio visi Lietuvos didieji kuni-

gaikšcai derėjosi dėl krikšto ir turėjo galimybę tai daryti. Gediminas net du kartus bandė krikštytis, bet abiem atvejais jo pastangas sužlugdė pagonių reakcija. 1323—1324 m. aiškiai atsiskleidžia Vokiečių ordino vaidmuo šią reakciją sukurstant ir palaikant. Sunikiau yra kryžiuočių vaidmenį apibūdinti 1341 m., bet šiuo atveju kaip tik paaiškėjo, kaip toli siekė pagonybės gynėjų rankos: Gediminas buvo nunuodytas. Jei imperatoriai ir popiežiai, XIV a. pradžią savo ankstesnes politines aspiracijas, jau buvo linkę derėtis, tai dabar didiesiems kunigaikščiams trukdė paradoksali nežabotos Vokiečių ordino agresijos ir kategoriškai į tai reaguojančios lietuvių pagonių reakcijos „santarvė“.

Didžiųjų kunigaikščių politinę krikšto programą bene nuosekliausiai išreiškė 1358 m. imperatoriui iškeltos Algirdo sąlygos: Vokiečių ordinas turėjo būti iškeltas iš Pabaltijo. Tai yra, krikštas ne tik turėjo garantuoti Lietuvos politinį pripažinimą, bet ir realias tam sąlygas. Algirdas sąmoningai taikė į minėtosios „santarvės“ jungiančiąją grandį: Ordiną pašalinus, reikšmingiausia lietuvių feodalų klasės dalis nebebūtų turėjusi svarbiausio motyvo prieštarauti krikštui. Be abejo, imperatorius nei galėjo, nei norėjo Ordino iškelti. Lietuva ir šį kartą liko diplomatinėje aklovietėje.

XIV a. dėl krikšto dar ne kartą derėtasi, bet jo priėmimas tebuvo tik vienas iš daugelio derybų objektų, derybos sprendė ne pagrindinės politikos, o tik epizodinius klausimus, taigi ir jos pačios liko tik nereikšmingi epizodai.

Pagoniškosios valstybės egzistavimas (stačiatikių žemių prijungimas šiuo atveju nekeitė esmės) buvo istorinis anachronizmas, visų pirma kenkęs šitai valstybei. Tačiau, antra vertus, pats jos gyvavimo faktas tolesnėje Europos politinės sistemos raidoje palengva ruošė dirvą lemiamam Lietuvos valdovų žingsniui. Jei Gedimino 1323—1324 m. bandymas dar tęsė XIII a. Lietuvos diplomatijos tradicijas (siekimas susitarti su popiežium, pasinaudojant rietenomis kolonijinėse Pabaltijo vokiečių valdose), tai 1341, 1349, 1358, 1373 m. kampanijose politiniai Lietuvos partneriai buvo ar siekė jais būti galingesni ar menkesni Europos monarchai (imperatoriaus titulas tebuvo Cekijos karaliaus padėtį sustiprinanti institucija). Todėl XIV a. pabaigoje didiesiems kunigaikščiams susiklostė realios sąlygos įvykdyti savo ketinimus.

Mindaugo krikštas įvyko tik kaip sandėris su ne pačia reikšmingiausia Vokiečių ordino narių grupe. 1382 m. Dubysos sutartį, kad ir kokia ji buvo Lietuvai neparanki dėl teritorinių nuolaidų (atsakyta Žemaitijos) ir jos užsienio politikos apribojimų, sudarė visas Vokiečių ordinas. Svarbiausia buvo pati sutarties esmė: ne Ordinas turėjo užvaldyti ir apkrikštyti Lietuvą, o krikštytis turėjo pats jos didysis kunigaikštis. Vertinant Dubysos sutartį kaip Lietuvos ir Vokiečių ordino karo įvykį, ji vadintina Ordino laimėjimu (kas ir daroma historiografijoje). Vertinant ją Lietuvos politinio pripažinimo problemos požiūriu, ši sutartis yra tam tikras ir net svarbus Lietuvos laimėjimas: pirmą kartą Vokiečių ordinas, nors ir su didelėmis išlygomis savo naudai, pripažino patį Lietuvos valdovo sa-

vaimingo krikštijimosi principą. Lietuvos gebėjimas apsiginti priverstė Ordino vadovybę realiai mąstyti: net daugiausia per visus karo metus pasiekęs, Ordinas ėmė tik tai, ką galėjo paimti. Taigi Dubysos sutartimi Vokiečių ordinas taktiniais sumetimais pirmą kartą deklaravo atsisakęs savo maksimalistinės programos, kuri faktiškai jau buvo virtusi istoriniu anachronizmu.

Si deklaracija nereiškė, kad buvo atsisakyta užgrobti Lietuvą. Tačiau priemonės teko pakeisti. Lietuvoje tai buvo gerai suprasta, todėl Dubysos sutartis ir teliko pergamente. Karo veiksmai atsinaujino, bet Vokiečių ordinui tai jau buvo karas dėl Dubysos sutarties realizavimo, o ne dėl „niekieno žemės“ pasiėmimo.

Dubysos sutartis — tik vienas rodiklis, liudijantis, kad brendo sąlygos atsikratyti tarptautinės Lietuvos izoliacijos. Antrasis rodiklis — Lenkijos feodalų pasiūlymas sudaryti Krėvos sutartį. Zinoma, Krėvos sutartis apskritai, o Lietuvos krikšto politinės problemos požiūriu — ypač, yra sudėtingas objektas, apžvelgtinas ne vien analizuojant sutarties tekstą, bet ir įvertinant realius XIV a. pabaigos—XV a. pradžios santykius.

Visų pirma, Jogailai buvo pasiūlytas Lenkijos karaliaus vainiko jaukas. Jo teisė krikštytis ne tik buvo pripažinta,— už jos realizavimą buvo brangiai mokama. Didysis Lietuvos kunigaikštis labai daug laimėjo, bet laimėjo būtent tik jis. Lenkijos diplomatija pripažino Jogailą valdovu, bet tik tokiomis sąlygomis, kokių Lenkijai reikėjo, t. y. lygiateisiu sutarties partneriu buvo laikomas tik jis, bet ne jo valdoma valstybė. Todėl krikščionybės įvedimas Lietuvoje buvo laikomas jos apkrikštijimo, o ne apsikrikštijimo aktu, kai ne Lietuvos monarchas organizavo naujas vyskupijas, o šias vyskupijas steigė Lenkijos karalius ir dvasininkai. Tokia buvo Lenkijos karalystės tarybos politinė koncepcija Lietuvos krikšto požiūriu.

Būta, be abejo, ir lietuvių pusės koncepcijos, toli gražu nesutampanti su Lenkijos feodalų pretenzijomis, bet ją išreikšti buvo kur kas sunkiau. Ankstyvojoje feodalinėje struktūroje nebuvo luominio atstovavimo organų (Ponų taryba, Seimas susiklostė vėliau), visą Lietuvos valstybingumą įkūnijo vien jos monarcho ir valdančiosios dinastijos (žymiausių jos narių) institucijos. Vargu ar pavyks kada nors išspręsti, kas nulėmė lenkų delegacijos pasiūlymų esmę — bukas „Europos kultūros atstovų“ pasipūtimas ar genialus sugebėjimas įžvelgti derybų partnerio socialinės-politinės struktūros silpnąsias puses. Kaip ten bebūtų, lenkų diplomatija pataikė į labiausiai pažeidžiamą šitos struktūros tašką. Lietuvos valdovą padarius Karūnos tarybos kontroliuojamu Lenkijos karaliumi, lenkų feodalinės viršūnės užmačios su kitomis politinėmis Lietuvos institucijomis nebesusidūrė. Dar nebuvo susikūrusi ir nuolatinė Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinė. Tokiomis aplinkybėmis Jogaila norom nenorom turėjo sutikti su Lenkijos dvasininkų ir raštininkų veikla Lietuvoje visos krikšto akcijos metu, nors savo tėvoninių teisių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (kas tomis sąlygomis ir išreiškė Lietuvos valstybingumą) jis niekuomet neatsisakė. Vykdydami krikšto akciją, lenkų dvasininkai ją ir reprezentavo, ir darė

tai, žinoma, savo interesais. Karalius, būdamas svetimas ir suvaržytas žmogus, fiziškai nepajėgė šitų veiksmų sukontroliuoti, neturėjo tam ir reikiamo patyrimo bei išsilavinimo. Pagaliau nebuvo ir svarbiausio akstino, galėjusio karaliaus interesus šioje akcijoje kategoriškai iškelti prieš Karūnos tarybos ir Lenkijos vyskupų siekimus. Jogaila pačių Lenkijos dignitorių buvo pripažįstamas visų veiksmų vadovu, o Lenkijos ir Lietuvos valstybinių santykių subtylybės bendram valdovui buvo tolimas dalykas. Nepamirština, kad greta viso to reikėjo įveikti Vokiečių ordino propagandą, o tai buvo galima padaryti naudojantis tik Lenkijos (visų pirma bažnytiniais) ryšiais. Ginčytis dėl Lietuvos ignoravimo čia nebuvo net kaip: ką buvo galima iškelti kaip atsvarą neegzistuojant lietuvių bažnytinei organizacijai?

Vis dėlto būtų klaidinga visą Lietuvos krikšto akciją priskirti vien lenkų dvasininkijai. Negausus lenkų kunigų ir vienuolių būrys, atvykęs į Lietuvą, nieko nebūtų padaręs, jei lietuvių vietininkai ir tįjūnai nebūtų parengę dirvos jiems veikti. Valstybinis Lietuvos mechanizmas veikė tyliai, bet tiksliai: suvarydavo žmones, statė bažnyčias, aprūpino dvasininkus žemėvalda bei renta iš jos. Jis ir garantavo kampanijos rezultatus, faktiškai buvo jos pagrindas. Tačiau jis liko šešėlyje, kaip ir lenkų raštininkų surašytų Krėvos laikotarpio aktų paliktas šešėlyje visas Lietuvos valstybingumas. Taigi reikia skirti Lietuvos apsikrikštijimą, tarpusavyje veikiant jos valstybiniam mechanizmui ir lenkų dvasininkams, nuo šių dvasininkų sukulto jos apkrikštijimo šurmulio bei pasisavintos kampanijos reprezentacijos.

Tai, kad krikšto akciją vykdė lenkų dvasininkai,— išsprendė pagonių pasipriešinimo problemą. Naują tikėjimą skelbė ne vokiečiai, o žmonės, kalbantys panašia kalba kaip gerai žinomi baltarusiai. Kaip ir baltarusiai, jie buvo savojo valdovo valdiniai. Kita vertus, lenkų palydovų apsuptas valdovas nebuvo lengvai prieinamas tiems, kurie būtų norėję į jį pasikėsinti. Krikštas nelietė Žemaitijos, su kuria Jogailos santykiai buvo dviprasmiški. Dėl to nesireiškė ir žemaičių įtaka šiai akcijai.

Šitaip buvo įvykdytas politinis Lietuvos krikšto aktas. Atkūrus atskirą Lietuvos valdovo instituciją (1392), bažnytinė organizacija greičiau buvo įtraukta į politinį Lietuvos valstybės organizimą. Energinga Vytauto veikla — pajėgios didžiojo kunigaikščio raštinės suorganizavimu, tiesioginių kontaktų su Europos valdovais, įskaitant imperatorių ir popiežių, užmezgimu,— buvo iškovotos savo pozicijos politinėje Europos sistemoje. Vytautas sugebėjo net kryžiaus karus, nuo kurių Lietuva tiek prisikentėjo, panaudoti savo politiniams tikslams: 1399 m. Vorsklos kampanija (tiesa, liūdnai sužlugusi) vyko su šia egida. Buvo padaryta reikšmingų žingsnių, siekiant sukurti atskirą bažnytinę provinciją, pakrikštyta Žemaitija, laimėta byla dėl jos Konstanco bažnytiniame susirinkime. Vokiečių ordino daromos kliūtys buvo pašalintos. Didysis Lietuvos kunigaikštis užsitikrino neginčijamą „krikščionių valdovo“ politinį ir teisinį statusą.

Tačiau visa tai klostėsi pripažįstant Jogailos, kaip aukščiausiojo

Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, siuzerenitetą. Tame pačiame Konstanco susirinkime veikė Lenkijos delegacija, o lietuvių delegatai tebuvo jos pasikviečiami talkininkai. Vokiečių ordinas tai nepripažino Krėvos sutarties sąlygų, tai reikalavo, kad Jogaila patvirtintų Vytauto sprendimus, žiūrint kaip tuo metu Ordinui buvo parankiau. Kokia buvo tikra Krėvos sutarties teisinė reikšmė, kiek ji atitiko realius santykius, visa tai — painūs, dar galutinai neišspręsti ir ne šiame straipsnyje spręstini klausimai. Tačiau aišku yra viena: iki pašalinant Krėvos sutarties padarinius, jos sukurtas teisinis statusas trukdė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei Europos politinėje sistemoje būti pripažintai visiškai suverenia valstybe. Taigi sąjunga su Lenkija leido išspręsti krikšto (tuo pačiu ir tarptautinio pripažinimo) problemą, tačiau toli gražu ne palankiausiu Lietuvai variantu.

1429—1432 m. laikinai ir 1440 m. galutinai buvo atsikratyta Lenkijos siuzereniteto. Abiem atvejais dėl to kilo smarkus konfliktas su Lenkija. Šis konfliktas jau negalėjo Lietuvos pasmerkti „naikintinų saracėnų“ padėčiai, tačiau politiškai jis ją gerokai izoliuodavo, nes diplomatiniai Lietuvos ryšiai dar nebuvo stiprūs. Žinoma, ir pati Lenkija buvo grėsmingas priešas, kaip tai akivaizdžiai parodė Svitrigailos tragedija. 1447 m. užsimezgsi personalinė abiejų valstybių unija netrukus leido susiklostyti kompromisui. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės neapribotas siuzerenitetas buvo apgintas, o kartu buvo įtvirtinta ir jos sąjunga su Lenkija. Sąjunga lėmė bendrą užsienio politiką, bendroji politika — reprezentavimo pasiskirstymą. Lietuvai teko šiaurė ir rytai, Lenkijai — pietūs ir vakarai. Vadinasi, Lenkija reprezentavo sąjungą Vidurio ir Vakarų Europoje. Be to, jos politiniai ryšiai buvo kur kas platesni. Visa tai garantavo jai pirmaujančią padėtį sąjungoje. Garantavo šią padėtį, žinoma, ir didesnis potencialas bei karalystės rangas.

Aptartasis kompromisas — daugiausia, ką pavyko Lietuvai pasiekti sprendžiant politinio pripažinimo problemą. Ne iš karto buvo pasiekta ir tai. Vytauto iškeltos maksimalios programos (karalystės rangas, atskira bažnytinė provincija, platūs politiniai kontaktai) nepavyko įgyvendinti. Pasiektą kompromisą galima pavadinti minimalios programos realizavimu: svarbiausią dalyką — suverenitetą — pavyko išsaugoti, bet visapusiškos jo reprezentacijos nebuvo. Didžiajai Europos daliai visiškai realiai gyvuojanti Lietuvos valstybė liko Lenkijos užnugaryje.

Šitaip ir tik šitaip Lietuvos feodalų klasei pavyko išspręsti jos politinių teisių pripažinimo problemą. Lietuvos krikšto peripetijos objektyviai priklausė nuo to meto istorinių sąlygų. Europos politinė struktūra, atsirandant Lietuvos valstybei, buvo jau toli pažengusi. Jaunam valstybiniam organizmui pritapti prie jos buvo sunku. Ir jei vis dėlto sugebėta pritapti, tai įvyko labiausiai dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo didelė ir savo regione reikšminga valstybė. Antra, jos ankstyvoji feodalinė struktūra buvo jau pradėjusi persigimti į brandųjį feodalizmą. Tai sužlugdė Lenkijos feodalų sandėrį vien su Lietuvos valdovu: Lietuvos

feodalų klasės viršūnės pareikalavo čia vietos ir sau. Iš pradžių jas reprezentavo pretendentas į didžiojo kunigaikščio sostą, tapęs teoriniu submonarchu ir faktiškuoju valdovu (Vytautas), o netrukus — Ponų taryba. Luominio atstovavimo, nors ir tik viršūnių mastu, susiklostymas didelio potencialo pagrindu objektyviai laidavo su Lenkija tokį kompromisą, kuris išsaugojo patį Lietuvos valstybės suvereniteto principą.

Kaip matyti, prireikė ne vieno dešimtmečio, kad po oficialaus krikščionybės įvedimo Lietuvoje (1387) ji išsikovotų net ir apribotą tarptautinio pripažinimo statusą. Kai tai įvyko, politinės koncepcijos, dėl kurių ji buvo nepripažįstama XIII—XIV a., pačios virto istoriniu anachronizmu. Tapo anachronizmu ir labiausiai jas įkūnijęs Vokiečių ordinas. Keitėsi sąlygos, galimybės, drauge — politinės tendencijos, priemonės ir ėjimai. Tai jau buvo naujas laikotarpis. Nauji veiksniai lėmė ir Europos politinius santykius. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė žengė į šį laikotarpį ne per geriausias sąlygomis. Šios sąlygos buvo sunkaus ankstesniojo laikotarpio palikimas, laikotarpio, nulemta opios politinės krikšto problemos. Ne mažiau opiūs būta ir kultūrinės Lietuvos krikšto problemos, bet tai jau atskira tema.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА ПРИНЯТИЯ ХРИСТИАНСТВА ЛИТВОЙ

Э. ГУДАВИЧЮС

Резюме

В раннефеодальных европейских государствах христианство принималось наряду с их образованием. Так господствующий класс обеспечивал международное признание своего государства. Рост могущества папства, вызвавший его огромные политические претензии, крестовые походы, определившие преобразование неприязни к иноверцам в непримиримую политическую концепцию, практически лишили вновь образовавшиеся раннефеодальные государства возможности добровольного, бескровного принятия христианства.

Именно в таком положении оказалась и Литва. Ей была навязана полустолетняя война за государственное существование. Объективно заинтересованные в принятии христианства великие князья, с одной стороны, наталкивались на непреодолимое противодействие языческой реакции, принимавшей новую веру как веру оголтелых врагов Литвы, а с другой — имели основания сомневаться в целесообразности такого шага, так как им не устранилась агрессия Тевтонского ордена.

Уния с Польшей (Кревский договор 1385 г.) позволила провести политическую акцию крещения Литвы (1387), но условия этой унии, опутав Великое княжество Литовское (ВКЛ) узами польского сюзеренитета, затруднили его международное признание. Сложная борьба привела в середине XV в. к компромиссу: польский сюзеренитет был заменен союзом обоих государств, но в общей их репрезентации главные позиции остались за Польшей.

ВКЛ добилось принципиального признания в европейской политической системе, но с определенными ограничениями. Все это было объективным последствием позднего его образования.

Gauta 1987.03.11